کوردستانی نوێ

کوردەکانی خۆراسان

ساڵی بیست و حەوتەم ژمارە: (٧٦٠٧) هەینی و شەممە ٦ - ٧ /٧/ ٢٠١٨

کوردانی خۆراسان
لە لێکۆڵینەوەیەکی
مەیدانی ئەکادیمی دا

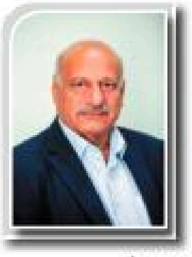

وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە: محەمەد حەمەساڵح تۆفیق

ئەم لێکۆڵینەوەیە لەلایەن عەباس عەلی مادیح لە زانکۆی یەریڤانی حکوومی (ئەرمینیا) ئەنجام دراوە

کورتەیەک

بابەتەکە رووماڵکردنێکی دیمۆگرافییە لەبارەی کوردەکانی خۆراسانی گەورەوە بەو سێ ئوستانە جیاوازەی حاڵی حازر کەوتوونەتە ناو سیستەمی بەڕێوەبردنی هەرێم و ناوچەکانی ئێرانەوە. بە شێوەیەکی سەرەکی باسەکە پشت بە کەرەستە مەیدانییەکان دەبەستێت و نووسەر زۆربەی ئەو ناوچە کوردیانەی لەسەر زەوی دەستنیشان کردووە، هەروەها رەچاوی ئەو زانیارییانەش کراوە کە لە شارەوانییەکان وەرگیراون. باسەکە لیستێکی گشتگیر دەگرێتەخۆ لەبارەی گوند و مەڵبەندە کوردنشینەکانی خۆراسانی گەورە کەوا بەسەریەکەوە یان بە تێکەڵی کوردیان تێدایە بە پێی یەکە ئیدارییەکان یان شەهرستان و شەهرەکەکان.

زۆرتریـنـی کـوردەکـانـی خـۆراسـان جێگیرن هەرچەندە هەندێکیشیان تا ئێستا هەر بە دوای لەوەڕخۆرییەوەن بۆ ئاژەڵەکانیان. هەروەها هەموو کوردەکانی خۆراسان شیعە مەزهەبن و بەگشتی ٦٩٦ گوند لێرە هەموو یان زۆرینە کوردن و لە هەرێمی خۆراسانی گەورەدا تۆمار کراون و تێکرا کوردەکانی خۆراسان بە نزیکەی ملیۆنێک هەژمار دەکرێن.

پێشەکی

خۆراسان گەورەترین ویلایەت یان ئوستانی ئێرانە کە دەکەوێتە باکووری رۆژهەڵاتی وڵاتەکەوە. ئەم هەرێمە، بەتایبەتی بەشی باکووری، بەوە ناسراوە کە ئەتنیکێکی گەورەی جۆراوجۆری تێدایە و لە رووبەرێکی ١٥٤٤٤ میلی چوارگۆشەدا تەواوی ئەو گرووپە ئەتنیکیانە بوونیان هەیە کە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا دانیشتوانی ئێران پێکدێنن وەک کورد، بلووچ، لوڕ، تورک، تورکمان، سیستانی، ئەفغانی، عەرەب ... تاد. زۆربەی ئەمانەش لە ئەنجامی کۆچکردنەوە لە رێڕەوی مێژوویی خۆیان لێرە جێگیر بوون. حاڵی حازر خۆراسان هەرێمێکە لە لە سێ ناوچە یان دەڤەری لێکجودا پێکهاتووە کە ئەمانەن: خۆراسانی باکوور، خۆراسانی باشوور و خۆراسانی رەزەوی کە دەکەوێتە نێوانیانەوە.

تێبینیی ئـەوە دەکـرێـت کـەوا کـوردەکـان بە شێوەیەکی سەرەکی لە دوو بەشەکەی باکووری خۆراسانی گەورەدا دەژین. لەم باسەدا تێرمی خۆراسان هەرسێ بەشەکە دەگرێتەوە کە بە شێوەیەکی ئاسایی خۆراسانی گەورە یان بزورگی پێدەوترێت.

ئـەم باسە بە شێوەیەکی سەرەکی پشت بە کەرەستە مەیدانییەکانی نووسەر دەبەستێت و ئەڵبەتە بەزۆری و بەگشتی سیفەتی ئەتنیکیی گوندەکان لادەبرێت یان پشتگوێ دەخرێت لە سەرچاوە تایبەتەکاندا و زانیارییە رەسمییەکان فرەجار دژبەیەکن بۆیە زۆرێک لەو شوێنانەی کوردیان تێدا نیشتەجێن لە لایەن خودی نووسەر خۆیەوە دەستنیشان کراون و هاوشانیش بەزۆری پشت بە کەرەستە ئەرشیفییەکانی ناوەندە شاروانییە لۆکاڵییەکان بەستراوە.

رووماڵ کردنەکە بەتایبەتی ناوچە دێهاتییەکان دەگرێتەوە و هەرچەندە رێژەیەکی بەرزی کورد لە شارەکانی مەشهەد و قووچان و بوجنورد و نەیشابوور و ... تاد هەن بەڵام دەستنیشان کردنیان لە ژینگەی شارستانیدا گەلێ گرفت و ئاستەنگ لەخۆدەگرێت. کوردەکانی خۆراسان و بەتایبەتی چینی خوێندەواریان بەشێوەیەکی ئاسایی تواونەتەوە و تێکەڵی ئەوانیتر بوون و تەنانەت بۆ هەندێکیشیان هەر لە یەکەم نەوە یان وەچەی راگواستنیانەوە. بەهەرحاڵ ئەم دیاردەیە هیچی لەگەڵ ناکرێت لە ئاست سیاسەتی مەبەست و ئامانجداردا. دەسەڵاتدارانی ئەمڕۆی ئێران بەگشتی پاڵپشتی لە فەرهەنگ و کولتوور و زمانە لۆکاڵییەکان دەکەن و ژمارەیەک لە رۆژنامە و گۆڤاری کوردی لەمڕۆدا لە خۆراسان بڵاودەبنەوە. راستییەکەی ئێتنیکی لە خۆراساندا زیاتر ژینگەیەکی کۆمەڵایەتیی گوندنشینیی هەیە و ئەم خەسڵەتە بووە بە مۆرکی ژمارە یەکی. هەروەها خاڵێکی تر هەیە کە دەبێ رەچاو بکرێت کەوا زۆرینەی رەهای گوندە دەستنیشانکراوەکان بەتـەواوی کـوردن هەرچەندە لەگەڵیشیاندا دانیشتوانی تێکەڵ هەن (کەوا گرووپی فارسی و تورکی زمانن) بەڵام دانیشتوانە کوردەکە هێشتا هەر رێژەیان زاڵە. تەنانەت کۆمەڵە گوندێکی تێکەڵەی کورد و بلووچیش لە ناوچەکەدا هەن.

گەورەترین بەشی کوردەکانی خۆراسان جێگیرن یان خانوونشینن هەرچەندە هەندێ گرووپیشیان بـەدوای لـەوەڕخـۆریـی وەرزیـیـەوەن. تـەواوی کوردەکانی خۆراسان شیعە مەزهەبن و بەگشتی ٦٩٦ گوند لە خۆراسانی بزورگدا تۆمار کراون کە یـان بـەتـەواوی کـوردن یـان رێـژەی کورد تێیاندا زۆرینەیە. بە پێی کەموکورتیی زانیاریی سەرژمێریی گرووپە ئەتنیکییەکان لە ئێراندا ژمـارەی بەرێوجێی کوردەکان بەتەواوی پەی پێنابرێت بەڵام خەمڵ و مەزەندەی دەوروبەری یەک ملیۆن کورد دەکرێت لە خۆراساندا.

دەرکەوتن و پەیدابوونی کورد لە خۆراساندا

سـەرەتـای سـەدەی شـانـزەیـەم سەردەمێکی یەکلاکەرەوە بوو لە مێژووی ئەو کوردانەدا کە لەو کاتەدا دانیشتووی باکووری رۆژئاوای ئێران و ناوچە نزیکەکانی باکووری میزۆپۆتامیا بوون. ناکۆکی و بەرەورووی یەکتر بوونەوەی سەفەوی و عوسمانی و بەتایبەتی لە دوای شەڕی چاڵدێرانی سـاڵـی١٥١٤ دا بایەخی توخمی کورد زەلی دەرخست وەک فاکتەرێکی سەربازیی گرنگ لە ناوچەکەدا. قۆناخی دوای ئەوە لە سیاسەتە ناوخۆییەکانی هەردوک ئیمپراتۆری ئیمپراتۆرێتی عوسمانی و ئێرانی سەفەویدا مەیلێکی ئاشکرای پێوە دیارە سەبارەت بەکارهێنانی ئەم فاکتەرە وەک توخمێکی پاراستنی ئاسایش. عوسمانییەکان بە گورجوگۆڵی کەوتنە نیشتەجێ کردنی کوردەکان لە ناوچەکانی رۆژهەڵاتی ئەرمینیای رۆژئـاوا (ئەوەی کە پێیدەوترێت رۆژهەڵاتی ئەنەدۆڵ) پاش ئەوەی ئەرمەنە نیشتەجێ رەسەنەکانیان رادەگواست و پرۆسەی بە کوردستان کردنی ناوچەکە ئامانجی دروستکردنی سەنگەر و قایمکاریی لەپشتەوە بوو دژ بە سەفەوییەکان. سەبارەت بە ئێرانییەکانیش، لای خۆیانەوە دەستیانکرد بـە راگواسـتـن و کۆچپێکردنی کوردەکانی هەمان ناوچەکانی بندەستی خۆیان بەرەو ئاراستەیەکی پێچەوانە بۆ خۆراسان، کە بە شێوەیەکی سەرەتایی بە ئامانجی پەرت و بڵاوە پێکردنی چڕیی دانیشتوانە کوردەکە بوو لە ناوچە سنوورییەکانی لەگەڵ عوسمانییەکاندا و لە هەمان کاتیشدا دروستکردنی هێڵێکی بەرگری بوو بە درێژایی سنوورەکانی باکووری رۆژهەڵاتی وڵاتەکە دژ بە رێڕەوە نەگۆڕەکانی خێڵە کۆچەرییە ئۆزبەک و تورکمانەکان.

چاندنی رەگـەزی کـورد لـە خاکی رەسەنی ئەرمینیادا لە کۆتاییدا کێشایەوە بۆ قڕکردن و لەناوبردنی دانیشتوانی ئەرمەنی ناوچەکە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا و بەدوای ئەوەشدا پێکهێنانی ناوچەیەکی چڕی دانیشتوانی کورد لە رۆژهەڵاتی تورکیای ئەمڕۆدا، کە بە هەندێک هەل و مەرج بە "کوردستانی تورکیا" دەناسرێت*.

بەهەرحاڵ راگواستنی کـوردەکـان لە لایەن ئێرانەوە هیچ لێکەوتەیەکی جێبۆڵەتیکی نەبوو. لەڕاستیدا ئەو کوردانەی لە خۆراسان نیشتەجێ کران رۆڵێکی بەرچاویان بینی لە بەرگری کردن لە سنوورەکانی باکووری رۆژهـەڵاتـی ئێران، هەرچەندە فرە جاریش لە حکومەتی ناوەندیی یاخی دەبوون (بۆ نموونە یاخیبوونی کوردەکانی قووچان دژ بە فەتح عەلی شای قاجار ساڵی ١٨٣٩، کە لە لایـەن عەباس مـیـرزای میری جێنشینەوە سەرکوت کرا)١.

پرۆسەی کۆچ کردن بۆ خۆراسان، کە لە لایەن شا ئیسماعیلەوە دەستی پێکرد و لە دەورانی شا تەهماسپدا بـەردەوام بـوو، لە دەورانـی شا عەباسدا بوو بە کارێکی سیستماتیک، کە لە ماوەی ساڵانی ١٥٩٨ تا ١٦٠١ چل و پێنج هەزار خێزانی کوردی ناچاری راگواستن کرد بۆ خۆراسان کە بە زۆری لەو ناوچانە بوون کە دەکەوتە ئەرمینیای رۆژئاوای مێژوویی و باشووری قەوقازەوە. راستییەکەی شا عەباس پێنج دەڤەری بە درێژایی سنوور تەرخان کرد بۆ ئەوەی لە ژێر رکێفی کوردەکاندا بن، لە ئەستراباەوە بۆ چناران و سیان لەوانە، کە بوجنورد و قووچان و دەرەگەز، لە سەدەی نۆزدەدا هێشتا هەر مابوون. خاوەنەکانی قووچان، کە لە نێو ئەو سێ مڵکەدا بەهێزترینیان بوو، هەروەها خاوەن مڵکەکانی بوجنوردیش نازناوی ئێلخانییان درابوویە. لە رووی جوگرافییەوە هەندێ لە خێڵە کوردەکانی زەعفەرانلوو لە قووچان نیشتەجێ بوون و شادلوو لە بوجنورد و کەیڤانلوو لە رادکان و عەمارلوو لە نەیشابوور نیشتەجێ بوون٢.

هەروەها چەندین کۆچ و راگوێزانی کوردەکان لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەدا بەڕێوەچوو، لە سەردەمی فەرمانڕەوایی نادر شادا، کە تەنها کوردی ناوچەکانی ئێرانی راگواست لە ئەردەڵانەوە بۆ خۆراسان و هەروەها لەوانەش کە تازە لە خۆراسان گیرسابوونەوە ناردنی بۆ گەیلان بە مەبەستی دروستکردنی قەڵا و قایمکاری لەڕووی رووسەکاندا.

تەواوی کوردەکانی خۆراسان کرمانجن و دەچنەوە سەر ئەو خێڵانەی کاتی خۆی لە ژێررکێفی تورکدا ژیـاون و دەچـنـەوە سـەر کۆمەڵە کوردەکانی باکوور، کە زۆرینەی رەهایان حاڵی حازر لە تورکیادا نیشتەجێن هەندێکیشیان لە سووریا و عێراقدا. لە خۆراسان بە کوردەکان دەوترێت کرمانج و بە هەمان دیالێکتی کوردەکانی تورکیا دەئاخڤن. بە وردبـوونـەوە لە فەرهەنگی ئەم دیالێکتە دەردەکەوێت کە ئەوانەی پێی دەئاخڤن رۆژگارێک بە دیاریکراوی دەراوسێی ئەرمەنەکان بـوون و تەنانەت بوونی توخمێکی ئێتنیکی ئەرمەنی لای بەشێکی بەرفراوانی کوردەکانی خۆراسان نادوانرێت بەتەواوەتی وەدەرنرێت. من لە کارە مەیدانییەکەمدا و لە کاتی دەستنیشان کردنی گوندەکانی ناوچەی چناراندا، بۆ نموونە، رێم لە خەڵکانێک کەوت باسیان لەوە دەکرد کەوا بە بنەچە ئەرمەنن و بگرە ئەگەر توێژاڵی دەرەوەی زمانی کوردەکانی خۆراسان لابدەیت ژمارەیکی گرنگی وشـە و دەربڕینی زمانی ئەرمەنی دەردەکـەون چەشنی خـاچ، چۆرتان (واتە پەنیری وشککراوە)، کۆتان (واتە گاسن یان جووتکردن)، پەنجار یان پینجار (ناوێکی باوی گژوگیای خواردنە)، ماندیک (جۆرێکە لە رووەکی کێوی کە بۆ خـواردن دەشێت)، کەل / رەندو (داسێک کە مشتوو یـان کلکێکی دارینی درێـژی پێوەبێت).. تـاد٣. پێدەچێت لە سیستەمی دەنگ دەربڕینی (فۆنۆلۆجی) زمانی کرمانجیی خۆراسانیدا ئاسەوارێکی زمانی ئەرمەنیشی تێدا ببینرێت. ئەڵبەتە گەلێ پیت و دەربڕینی کە لە دیالێکتی کوردیی خاکی مێژوویی ئەرمینیادا بەکارهاتووە ئێستا روون و ئاشکرا لە دیالێکتی کرمانجیی خۆراسانیدا دەردەکەون٤.

وردەکارییەکی تر لە خەسڵەتی ئەتنۆگرافیدا دەردەکەوێت و پاش دروێنەی دەغڵ و دان و کوتان و شەن کردنی تەواو دەبێت بەشێک لە کۆمەڵانی کوردی خۆراسانی جێژنی دانەوێڵەی لە کا و کۆتەڵ پاککراویان بە وێنەی خاچ شەقڵ دەکەن و ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ رێزگرتن لە نەریتێکی کۆن بێ ئەوەی ملا راستەقینەکەی باس بکەن.

ئەڵبەتە هیچ دوودڵی و گومانێکی تێدا نیە کەوا کوردەکانی خۆراسان لە ناوچە کوردنشینەکانی تورکیای هاوچەرخەوە کۆچیان کـردووە و بە حوکمی ناوی هەندێک لە خێڵەکان ئەگەر هەیە لە دەڤەرەکانی باشووری قەوقازەوە هاتبێتن (کە ئەمڕۆ ئەرمینیا و ئازەربایجانن). لە تورکیاش پێدەچێت لەو ناوچانەوە بووبێت کە حەوزی گۆلی وان و بەدلیس و مووش و بۆ سەرەوە تا دیاربەکری گرتبێتەوە. بەهەرحاڵ داب و نەریتی زارەکیی کوردەکانی خۆراسان و لە هەمان کاتیشدا هەموو ئەو کەسانەی لەم بارەوە نووسیویانە ناوچەکانی راگواستنی کوردەکانی خۆراسان بە چەمشکەزەک دادەنێن بەو پێیەی ناوچەی نیشتەجێی کۆنفیدراسیۆنێکی خێڵەکییە بەهەمان ناو. بەڵام لە راستیدا ئەو کۆنفیدراسیۆنە هەر بوونی نەبووە و تەنها ناوێکی نەریتی و هاکەزایی بووە کە لە لایەن شا عەباسەوە دراوە بەو خێڵە کوردانەی سەر بە ئێران بوون و دواتر لە خـۆراسـان نیشتەجێ کـراون. شەرەفخانی بەدلیسی بە وردی باس لە مڵکی چەمشکەزەک دەکـات٦. ئێرە یەک لەو چوار ناوچەیە بووە کە قەزای چارسنجاقیان پێکهێناوە لە سنووری ویلایەتی خەرپوتدا (کە بە ئەرمەنی خەربەردی پێدەوترێت)، کە دەکەوێتە هەرێمی باشووری دەرسیمەوە. بە پێی بۆچوونی هەندێ نووسەر قەرەچۆر هاوناوی چارسنجاق بـووە٦. ئەمڕۆ چەمشکەزەک بەشێکە لە ویلایەتی تونجەلی (دەرسیم). هەرچۆنێک بێت تاقە ناوی خێڵەکی لە ناو سەدان ناوی خێڵە کوردەکانی خۆراساندا رەنگە هەر قەرەچۆرلوو بێت کە هاوشێوەییەکی لەگەڵ شوێنی چەمشکەزەکدا هەبێت کە ناوی قەرەچۆری دەچێتەوە سەر. راستییەکەی هیچ ناوێکی تر لە خێڵە کوردەکانی خۆراسان ئیدیعای گەڕانەوە سەر خاکی بنەڕەتی ناکات لێرە تەنها ئەو خێڵە شیعەیە نەبێت بە ناوی قەرەچۆرلی گوایە لە ویلایەتی ئەریڤانی ئیمپراتۆریەتی رووسیای جارانەوە هاتوون٧. زیاد لەوەش و سەرەڕای ئەو راستییەی کە دانیشتوانی چەمشکەزەک توخمێکی بەرچاوی سەر بە ئێرانی لێبووە، لەناویشیاندا قزڵباشە شیعەکان٨، بەڵام گەورەترین بەشی دانیشتوانی دەڤەرەکە لە رەگەزی کورد نەبوون بەڵکو دیمیللی (زازا) بـوون**. بەم رەنگە چەمشکەزەک بەتەواوی کاندیدێکی نەگونجاوە بۆ گریمانەی شوێنی راگواستن یان کۆچکردنی کوردەکانی خۆراسان. لە نێو هەموو ئەگەرەکاندا، ناوی چەمشکەزەک، وەک مارتن ڤان برووینەسن بۆیدەچێت٩، لە واقیعدا هی گرووپێکی کۆچبەرن کە بۆ مەبەستێکی تایبەت هاوپەیمانییەکی خێڵەکییان پێکهێناوە و رەنگە بەهۆی ئەوەوە بووبێت کە چەمشکەزەک شوێنی بەیەکگەیشتنی جوگرافیی هـەمـوو ئێتنیکی کـورد بووبێت لەوکاتەدا. بۆ نموونە، شەرەفخان دەنووسێت "کاتێ هەر کوردێک ناوی ویلایەتی کوردستان دێنێت ئـەوە مەبەستی چەمشکەزەکە"١٠. هەرچۆنێک بێت خاکی راستەقینەی راگواستنی کوردەکان ئەو شوێنانەن کە پێشتر باسیان لێوە کرا لە تورکیای ئەمڕۆ و باشووری قەوقازن بەڵام بە رەهایی چەمشکەزەک نیە.

بەگشتی لـەو نـاوە زۆر و زەبـەنـدانـەی خێڵە کوردەکانی خۆراسان کە بە عادەت بە پاشکۆی "لوو" ی تورکی کۆتایی دێت تەنها کەمێکیان هـاوشـێـوەی نـاوی عەشیرەتە کرمانجەکانی میسۆپۆتامیا و باشووری قەوقازن وەک سفکانلوو کە هاوشێوەیە لەگەڵ سپکی یان سپکانلوو، پازوکی، بێریڤانلوو لە بەرانبەر بێریفی (یان بێرفکی) لە نێوان مووسڵ و ماردیندا، میلان (میلانلوو) زیـلان (زیـلانـلـوو)، شـادلـوو لە بەرانبەر شادمانلوودا، کە خێڵێکی کـوردی شیعەیە لە نـاوچـەی ئێریڤان، ماميانلوو لە بەرانبەر مامکانلوودا (مامگوون)١١، بە هەمان شێوەش ئەردەڵان، کە رەنگە لە خێڵی گەورەی ئەردەڵانەوە هاتبێت لە ئوستانی کوردستان لە ئێران، زەنگەنە کەوا بە دیاریکراوی بەشێکە لە عەشیرەت و ناوچەی زەنگەنە لە کرماشان .. تاد. هەردوو عەشیرەتی ئەم دواییە لە سەردەمی نادرشادا کۆچیان کردووە بۆ خۆراسان.

سەبارەت بە ناوی عەشرەتی گۆران کە لە قووچان و شیروان هەن١٢، گومانی تێدا نیە کە دەچنەوە سەر گۆرانەکانی ئوستانی کرماشان لە ئێران. هەروەها پەیوەندییەکیشی بەو مانا و دەلالەتە کۆمەڵایەتییەی ئەم تێرمەوە هەیە کە جووتیارە بێ عەشرەتەکانی باکووری رۆژئـاوای ئێرن پێ ناوزەد دەکرا١٣. سەبارەت بە پێناسەی ناوخۆیی کوردەکانی خۆراسان لـەڕووی بن و بنەچەی خێڵەکییانەوە، پێویستە بووترێت کە لە راستیدا ئەوە کارێکی تەواو زەحمەتە ئەگەر ناواقیعیش نەبێت. زۆربەی زۆری عەشیرەت یان خێڵەکان، هەندێکی لێبەدەر، چیرۆکی پڕ کێشە و گرفتی نەسەب و بنەچەیان هەیە و زانیارییەکانیان لاواز و دژ بە یەکن لە ئەدەبیات و نووسینیاندا١٤. بەم پێیە، ئێمە لەم کـارەدا تەنها خۆمان بە تۆمارکردنی سادەی عەشیرەتەکانەوە خەریک کرد و هیچ هەوڵێکی زیادەمان نەدا بۆ شوێنکەوتنی بنەچە و نەسەبیانەوە. بەگشتی زۆربەی گرووپە خێڵەکییەکان و بنەماڵەکانی کوردانی خۆراسان خۆیان دەبەنەوە سەر زەعفەرانلوو. لە رۆژگاری ئەمڕۆدا زۆرینەی خێڵە کوردەکان (کرمانجەکان)ی خۆراسان ئەمانەی خوارەوەن:

زەعفەرانلوو، باچڤانلوو، شێخانلوو، شادلوو، سلسەپورانلوو، قاچکانلووقارامانلوو، ئێزانلوو، زانـگـەلانـلـوو، قـەرەچـورلـوو، سێڤکانلوو، زەرەڤکانلوو، تۆپکانلوو، دەڤانلوو، رۆشڤانلوو، عەمارلوو، زەیدانلوو، شیرڤانلوو، کەیڤانلوو، پـاڵـۆکـانـلـوو، قـەرەبـاشـلـوو، بیچەرڤانلوو، تۆرۆسانلوو، بێریڤانلوو، ماميانلوو، ماستیانلوو، موژدەگانلوو، هەمەزکانلوو، بادلانلوو، زەردکانلوو، چاپەشلوو، رودکانلوون

تۆپکانلوو گەورەترین خێڵی کۆچەری خۆراسان

هەرچەندە وەک پێشتر باسی لێوە کرا زۆربەی هـۆزە کـوردەکـان و ئـەوانـەی پابەندی هـۆز و عەشرەت نین لە خۆراساندا جێگیر و نیشتەجێن (خانوونشینن)، بـەڵام هێشتا چەندین خێڵ و عەشرەت هەن کـەوا کۆچەرن و بە دوای لەوەڕاندنی ئاژەڵەکانیانەوەن. ئەمە شێوازی نموونەیی و باوی ئابووریی خێزانە لای عەشرەتی تۆپکانلوو، کە بەشێکی بەرچاوی گرووپ یان کۆنفیدراسیۆنی خێڵەکیی زەعفەرانلووە. هەر لە سەرەتای راگواستنیانەوە بۆ خۆراسان عەشیرەتی تۆپکانلوو لە بەشی باکووری ناوچەی شیروان جێگیر بوون و هەر زوو گوندی تۆپکانلوو دروست کرا. لە هەمان کاتیشدا تۆپکانلوو کە بەپێی وەرز بەدوای لەوەڕخۆریی ئاژەڵەکانیاندا دەگەڕان و لە قشلاخی qishlaqsگوندی زستانەیانەوە دەچوون بۆ یایلاخەکانی دەوارنشینی هاوینەیان yaylaqs(ئەمە بۆ خێڵە کۆچەرەکانی جارانی لای خۆیشمان پێیاندەوت گەرمیان و کوێستان یان ئـاران و زۆزان – وەرگێڕ). دواتـر تیرەی رودکانلوو لە تۆپکانلوو جیابوونەوە و هۆزێکی جیاوازیان دروستکرد.

بەگشتی تۆپکانلوو لە دە تیرە پێکدێت و هەر یەکەیان نزیکەی لە دە تایفەی گەورە پێکدێت و ئەمانیش هەر یەکەیان لە چەندین خانەوادە پێکدێن. لە سەردەمی نێوان ساڵانی ١٨٧٢ – ١٩٢٢ تۆپکانلوو، کە بە دوای لەوەڕگە و پاوانی باشتردا دەگەڕان کەوتنە کۆچکردن لە شیروانەوە بـەرەو ناوچەی سەرویلایەت لە نەیشابوور و دواجار لەوێ لە ناوچەکانی دەهانییەی شۆر و شیرین نیشتەجێ بوون.

لە دەورانـــی قاجار و دواتــردا و تا رووخانی بنەماڵەی پەهلەوی خێڵی تۆپکانلووی کۆچەر لە ژێر دەسەڵات و رکێفی خانی بەزەبرۆزەنگدا بـوون و لە خانە ئـاودار و دەرکەوتووەکانی تۆپکانلوو لەو سەردەمەدا فەرهاد خانی فەرهادی

و کوڕەکەی عەلی محەمەد خان و کوڕەزاکەی رەزا خانی فەرهادین، کە ئەمی دوایان سەرۆکایەتیی عەشیرەتەکەی کرد تا بەرپابوونی شۆڕشی ئیسلامیی ئێران لە سالّی ١٩٧٩دا. لێرەدا جێی تێبینییە کە تا سالّی ١٩٧٩ پێکهاتەی کۆمەلاّیەتیی تۆپکانلوو بریتی بوو لە دەستەیەکی پیاوماقوولاّن یان ریش سپییان، کە هەر یەکەیان نوێنەر یان گەورەی تایفەیەک بوو، کەوا دەستەیەکی فەرمانڕەوا بوون لە ژێر رکێفی خاندا.

بە پێی سەرژمێریی سالّی ٢٠٠٠، هەژماری ٣٠٦ خانەوادەی تۆپکانلوو لە نەیشاپووردا دەژیان و بریتی بوون لە ١٨٤٨ کەس. قشلاّخەکانی تۆپکانلوو بە شێوەیەکی سەرەکی دەکەونە دەوروپشتی شارۆچکەی کەشمەر دارونە و شەهرئاباد. لە هەمان کاتیشدا کۆمەلّێکی تری تۆپکانلوو لە وەرزی زستاندا لە نزیکی فەیزاباد و ماه ڤەلاّت دەژین (کە لە توربەتی حەیدەرییەوە دوور نین) و کۆمەلّێکی تریشیان لە نزیک شارۆچکەی مەرزداران دەژین کە لە پولی خاتوونەوە دوور نیە و دەکەوێتە باشووری سەرەخسەوە.

خێلّی تۆپکانلوو لە سەرەتای مانگی ئابەوە خێوەتگەی هاوینە وکوێستانەکانیان لە (کەلیدار و محەمەد بەگ و گرد و لاپالّەکانی لای نیسفەراین بەرزاییەکانی باشووری بینالودی) بەجێدێلّن و بە دەم لەوەڕخۆرییەوە بەرەوخوار دادەکشێن بۆ نەیشابوور وتا ناوەڕاستی ئۆکتۆبەر خۆیان و مێگەلەکانیان لە شوێن و کاتی دیاریکراودا یەکدەگرنەوە و بۆ ماوەی نزیکەی دوو هەفتە لەوێ دەمێننەوە. دواجار لە کۆتایی ئۆکتۆبەردا هەمووان بەرەو گوندەکانی زستانە هەواریان پێ هەلّدەگرن. تەواوی پرۆسەکەی ئەم کۆچ و کۆچباری پایزەدا بە کەمپ و خێوەتگەی کاتییەوە نزیکەی دوو مانگ دەخایەنێت و بەم شێوەیە تا ناوەڕاستی دیسەمبەر تۆپکانلوو دەگەنەوە گوندەکانی زستانە هەواریان. ئەمانە کۆمەلّێکیان بەرەو خوار دەڕۆن بۆ (کاشمار، بەردەسکان و ماه - ڤەلاّتی توربەتی حەیدەرییە) و بەشێکی تریان بۆ قەلاّ شوری و پاش تێپەڕوونیان بە دزیاد و سەنگبەست و ئەبراڤاندا بەرەو ناوچەکانی مەرزداران و باغ — بوغ لە سەرەخس و دواجار هەردوولا بۆ زستان لە سەرەخس جێگیر دەبن (کە ناوچەیەکی گەرمەسێرە) و لەوێوە بە ئاسانی دەتوانن بە هەمان رێگەدا بگەڕێنەوە.

کۆچی بەهارە لە سەرەتای مانگی نیسانەوە دەستپێدەکات و یەکەم قۆناخ نزیکەی دوو هەفتە دەخایەنێت و دووەمیشیان دوو مانگێکی پێدەچێت و پاش دەوارهەلّدانێکی کاتی خێلّەکە راستەوخۆ بەرەو کوێستانەکانیان (یایلاق yaylaq) دەجوولّێن. بەلاّم لە رۆژگاری ئەمڕۆماندا ژن و منداڵ و کەلوپەلی پێویست بە ئۆتۆمبیل و بارهەلّگر دەگوێزرێنەوە و خۆیان جێ و رێی خۆیان چاکدەکەن لە خێوەتگە کاتییەکاندا و تەنها خاوەن مێگەل و شوانەکان بەدەم لەوەڕەوە و قۆناخ بە قۆناخ ئاژەلّەکان لێدەخوڕن بەرەو شوێنی مەبەست. ئەلّبەتە پێشتر و تا بیست سالّێک لەمەوپێش ئەمان حوشتر و ئەسپ و کەر و هێستریان وەک ئامرازی گواستنەوە بەکاردەهێنا و لە نێویاندا حوشتر گرنگترینی ئاژەلّی بارهەلّگر بوو بە رادەیەک کە وەک کەسانی خێزان مامەلّە و هەلّسوکەوتی لەگەلّ دەکرا. دوو جۆر حوشتریش لەلایەن تۆپکانلووەوە بەکاردەهات کە یەکێکیان جۆری عەرەبی بوو (ئارڤانە) کە تارادەیەک بچووک و لاواز بوو بەلاّم ئاژەلّێکی تیژڕەو بوو، ئەوی دووەمیشیان جۆری بوخارا بوو کە ئاژەلّێکی کەتە و زل و توانای هەلّگرتنی باری گرانی هەبوو تا قورسایی ٣٠٠ کیلۆ. لە بایلاخەکاندا تۆپکانلوو لە دەواردا دەژین و خۆیان بە سیاه چادر ناوی دەبەن کە خێوەتی رەشن و بە شێوەیەکی ئاسایی لە خێوەتگەکایاندا هەلّیاندەدا. (پێموایە ئەم وشەیە تورکی بێت بە واتای کوێستان یان زۆزان بێت لە کوردیدا و کاتی خۆیشی لای خۆمان خێلّی جافی کۆچەر بە ناوچە کوێستانییەکانی کوردستانی ئێرانیان دەوت لەیلاخ لە دەوروبەری سنە و بانە و مەریوان کە هاوینە هەواری لەوەڕاندنی مەڕومالاّتیان بوو، بە هەمان شێوە قشلاّخیش لای خۆمان شوێنی نیشتەجێی زستانە بووە — وەرگێڕ). لەو خێوەتگە کاتییانەی باسیان لێوە کرا ئەمان لەو خانووە کاتییانەدا دەمێننەوە کە لە کەرەستەی جۆراوجۆری بەردەست دروست دەکرێن، وەک خشتی کالّی قوڕ ودار و شتی تر و بە هەمان شێوەش حەشارگەی کاتی بۆ ئاژەلّەکانیان دروست دەکەن. خێوەتەکان خۆیان بەعادەت لە مووی بزن و تووکی حوشتر(وبر بە عەرەبی - و) دروستی دەکەن و بە قوماشێک دایدەپۆشن کە ئاو دانەدات و قەبارەیان جیاوازە١٥.

بەهەرحالّ تۆپکانلوو رەنگە لە دە سالّی داهاتوودا بەتەواوی نیشتەجێ ببن و تەنها مەڕومالاّت وەرزانە ئاوگوێز بکەن بە سواریی ئۆتۆمبیلی بارهەلّگر لە قشلاّخەکانەوە بۆ بایلاخەکان و بەپێچەوانەوە (واتە لە زستانە هەوار - گەرمیان — گەرمەسێر — یان ئارانەوە بۆ هاوینە هەوار — کوێستان یان زۆزان — و) . ئەلّبەتە چەندین هۆکار هەن بۆ پێشبینی کردنی نیشتەجێبوونیان و لەوانە کەمبوونەوەی پاکژ و لەوەڕگە بەهۆی پەرەسەندنی پیشەسازی لە ناوچەکەدا و هەروەها کەمبوونەوەی لەوەڕگە و زیادبوونی قەبارەی مەڕ و مێگەل لەلایەک و کاریگەریی فەرهەنگ و کولتووری شارستانی و بەو پێیە کشانەوە لە زەوی پێوەری خزمەتگوزاریی کۆمەلاّیەتی لاواز کردووە و بەگشتی ئەنجامی کەمبوونەوەی دانیشتوانی دێهاتی لێکەوتووەتەوە و دواجار پەرەسەندنی خێرا و بەرچاوی سوود و قازانجی بەخێوکردنی ئاژەلّ لە حالّەتی نیشتەجێبووندا. دەسەلاّتدارانی ئێران بە شێوەی جۆراوجۆر پالّپشتیی خەلّە کۆچەرەکان دەکەن وەک کۆدوونی برە خۆراکی سەرەکی چەشنی گەنم و جۆ و برنج و شەکر کە هاوکاریی حکوومەتە. هەروەها خزمەتگوزاریی مزۆڤانەی پێویست دابین دەکرێت وەک پێخوێندنی قوتابخانە بۆ مندالاّن لە نزیک گوندەکانەوە و سەردانی ناوبەناوی ڤێترنەری بۆ مۆلّگە و خێوەتگەکانیان و .. تاد.

گوندە کوردنشینەکانی باکووری خۆراسان

ئە / شەهرستانی بوجنورد
شوێن: باکووری رۆژئاوا
ناوەندی شەهرستان: بوجنورد
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٣٢٠٧٠٠
ژمارەی گوندە کوردەکان: ١٢٢

زارنە، پەشەندە، پەرکانلوو، قوشتەپە، پیری بۆز، پەسەندەرە، حەسەنلوو، تار بۆلاّم، چەهار خەرڤار، کارلووق، بەرزانلوو، کەلاّتی چەلوو، قادی، بۆرقانی، کەلاّتی حاجی قاسم، قەرەجێ، بەندی خۆدانلوو، کەلاّتی حاجی نوسرەت، قەرەدانلوو، بەندی بایمور، کەلاّتی سوهراب، قەرەباشلوو، بەیداک، کەلاّتی فەرشچی، قەرەجەنگەلّی عولیا، پای کوتەلّ، کەلاّتی مەلا غولاّمحوسەین، قەرەکانلوو، ئادینە قولّی، ئارک، قەرەلوو، ڤاشلی قەلاّ، قەلاب قەرەبانلوویی، سێڤ خەسوو مورادخان، کەلاّتی ئاشیان، قزلّحەسار، ئابخوور، کەلاّتی ئاغانەنی، قزلّقان، ئاقتەپە، کەلاّتی ئەردەشێرخان، قشلاّخی عەبدولاّ ئاباد، ئاخلّی، کەلاّتی ئیسلاّحاتی ئەرزی، قشلاّخی کاوە، مەعدان، کەلاّتی باقرخانی یەک، قشلاّخی لەنگەر، میرزاحەسەنلوو، کەلاّتی باقرخانی دوو، قەسری قەجەر، ناڤ، کەلاّتی باقرخانی سێ، سەیساب، نەجەف ئاباد، کەلاّتی بورج، شاه ئوجاق، نەرگسلووی سوفلا، کەلاّتی پالّەوانلوو شاه پەسەند، نەرگسلووی عولیا، حاجی زەینولعابدین، شێخ عەلی ئابادی قەرهار، تودێ، حاجی عەلی داد، مەتەرانلوو، یەکسەر شاخ، بەریەر قەلاّ، خەندەقلوو، بوریوری کورد، ئوویە، دانگۆل، نیکی قەلاّی هومە، ئوتار ئابادی سوفلا، دمرەقانلوو، یکی قەلاّ، ئوتار ئابادی عولیا، رەشڤانلوو، کەلاّتی نەقی، ئوزانی بیجاه، رەعنا ئاباد، کەلاّتی والی خان، ئیدە، زەنگەنە، کوهکەمەر، ئینجلنلوو، سەریڤان تەپە، کەی کەی، بابا ئەمان، سەریڤانی ئاشقان، گەرمخان، باداملق، سورگ، گومهاین، بوریور، بازخانە، سولوکلوو، قەلاّیێ تات، بایجەق، حەساریێ کەرەمخان، قەلاّیێ تەپە، بەدەرانلوو، حەلیم ئاباد، قەلاّیێ توورت، بەریەر قەلاّ، حەمامی، قەلاّیێ جەقێ بزورگ، بورج، حەمەزانلوو، قەلاّیێ جەق کوچەک، چەرک، حەمید، قەلاّیێ شەعبان، چەهاربورجی سوفلا، جەعفەر ئاباد، قەلاّیێ مەرمەڕ، چەهاربورجی عولیا، جەلّف دەرە، ئووج قەلاّیێ بالاّ، خەتاب جامی

ب/ شەهرستانی توربەتی جام
شوێن: رۆژهەلاّتی خۆراسانی ر ەزەوی
ناوەندی شەهرستان: توربەتی جام
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٢٥٠٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ١

زەیلی (یان زێلی)

ج / شەهرستانی جاجەرم
شوێن: باشووری رۆژئاوای خۆراسانی گەورە
ناوەندی شەهرستان: گەرمی جاجەرم
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٦٦٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ٣٢

ئارگ، بەرازانلوو، دەشت، رەباتی قەرەبیل، بەرزەنە، کەلاّتێ شوغانیە، شۆقان، پۆشتی بام، کەلاّتێ شور، شورک، بەشیدار، کەلاّتێ قاجار، عەمارەت، تادار، کەلاّتێ موری، قەرجێ رەبات، جۆغدی، گازان، قزلّ حەساری عولیا، جۆشاقان، مەسعود ئاباد، قزلّ حەساری پاین، چۆپە، مەشما، قەلی، چەشمەیە تەبەری، میرزا ئاباد، بام، حەساری عیسا، ناڤیا، ئەسفەر ئاباد، دەرکەش

د / شەهرستانی چناران
شوێن: باکووری خۆراسانی رەزەوی
ناوەندی شەهرستان: چناران
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ١٢٥٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ٧١

تەلقور، گولّگوون، چەملّە، کەمەندەری بالاّ، گەبری، چەمگەرد، بیدابید،کوهستانی سەلّخی، چەشمی ماهی، بەهمەنجانی پاین، کووژان، کەلاّتێ ئاراز، بەهمەنجانی بالاّ، کەلاّتێ سادو، قەیس ئاباد، ئیلیحەسار، کەلاّتێ شەریف، قەیاس ئاباد، ئیل ئاباد، کەلاّتێ کازم، قەلاّی بەهمانجان، ئووتان، کەلاّتێ کولّبەجەعفەر، قەشقئاباد،

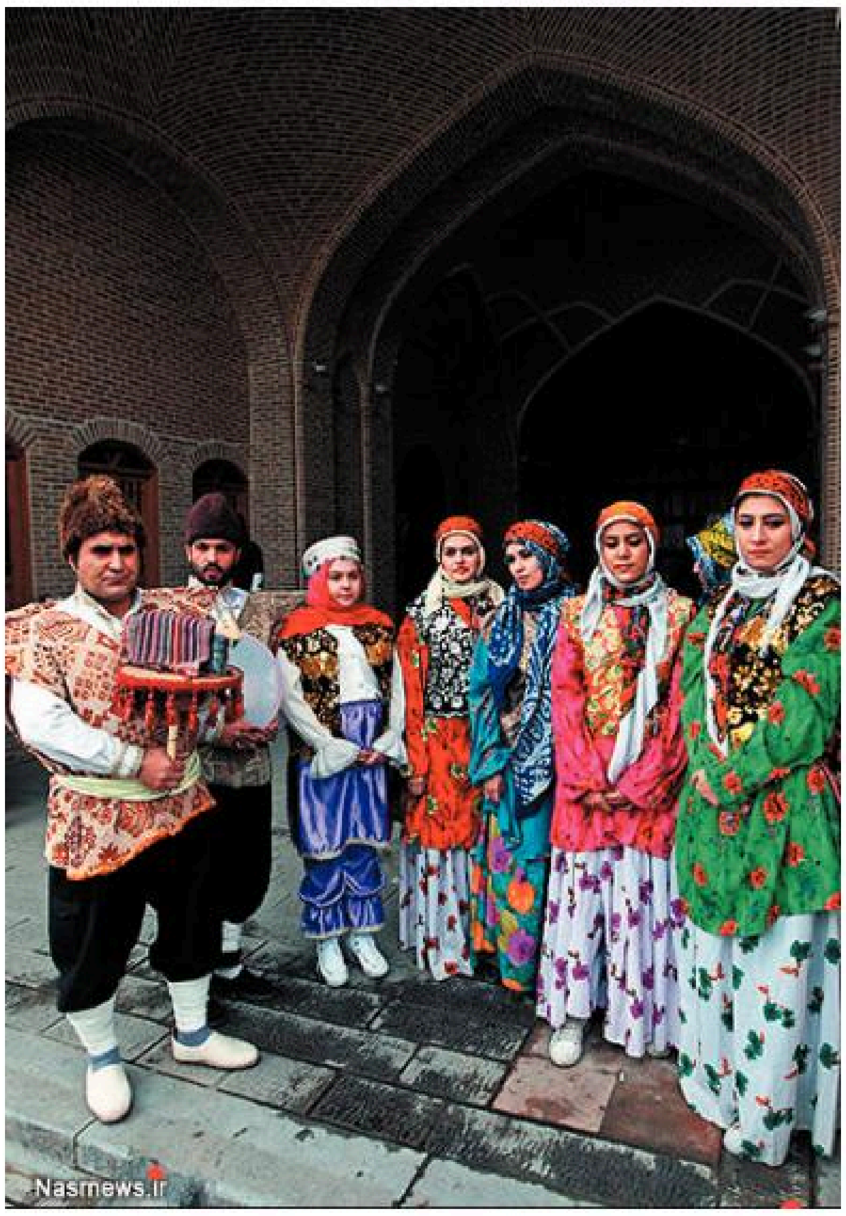

ئەحمەد ئاباد (دادکان)، کەلاّتێ، محەمەد باقر، قۆرۆق، ئەحمەد ئاباد، کەلاّتێ مالو، قادر ئابادی قزلّ حەسار، حەلاّل، درەختێ سەنجەد، قادر ئاباد، هەفت چاه، دەربیابان، عەبدول ئاباد، مەهد ئاباد، خاجیێ گەرداب، عەباس خانی قەرەگۆل، نوح حەسەن، خەزیج، عەباس ئابادی جەنگەلّی، توورە، خامی، تاهیر ئاباد، ئەویەهار، حاکم ئاباد، شەمس ئاباد، مەنقەشلی، حوسەین ناجوو، شاه ئاباد، مەزەنگ، حوسەین ئابادی نیازمەندی سارک، میرجێگان، حوسەین ئاباد، ماروجە، محەمەد ئابادی بەلووچ، حوسەین ئابادی رادکان، ریاز، محەمەد ئاباد، حاجی ئیسماعیل دێهباغ، ماسێ ماشکانلوو، حاجی ئاباد، دوورخان، ماسێ حەزرەتی، چەهچەهە، دەستگەرد، ڤارەشکان، چەهارمەهێن

ە / شەهرستانی دەرەگەز
شوێن: باکووری خۆراسانی رەزەوی
ناوەندی شەهرستان: دەرەگەز
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٩٥٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ٥٩

محەمەد تەقی بێگ، عەباس قەلە، خادەمانلوو، میباب، جەعفەر ئاباد، جەنکانلوو، مینا، ئەحمەدئابادی عولیا، دایدار، دەڤەرانلوو، دەریەندی بالاّ، دەشت، ئیلانجەغ، دەریەندی پاین، رەحمان قولی، بورج قەلعە، قازان بێگ، زەر ئاباد، بەشارەت، قوربان ئاباد، زەنگەلانلوو ، شابدەرە، قزلّەق، زەمینداناوی عولیا، بەهادۆر خان، قشلاّخ، زەمینداناوی سوفلا، پایکانی سوفلا، قالّچخ، سەنقەزی بالاّ، پایکانی عولیا، قەلاّچە، سەنقەزی پاین، تەپەلک، قەلاّیێ حاتەم، سەنقەزی وەسەت، توت، کالوو، ماسوگتەلی، تورانلو، کاهو سەبیەها، حەسەنئاباد، کەبکان، شورکال، حەسەن کەدخودا، کەلاّتێ ئەریاب، شوورێ سوفلا، حەزرەتی سولّتان، گەپی، شوورێ وستا، هەڤوێردی، گەدوگانلوو، شوورێ عولیا، هەلّقە، گەرمدەرە، شیخلنلوورێ عولیا، خاڤیان، گەنداب

و / شەهرستانی سەبزەوار
شوێن: رۆژهەلاّتی خۆراسانی رەزەوی
ناوەندی شەهرستان: سەبزەوار
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٥٠٠٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ٦

ئورلّەر، حوججەت ئاباد، سەعید ئاباد، بابا چەشمە، زەرد کوه، کایەف

ز / شەهرستانی شیروان
شوێن: باکووری رۆژهەلاّتی خۆراسان
ناوەندی شەهرستان: شیروان
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ١٧٠٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ٧٢

شوکرانلوو، خادەمی، ئابسەلّخ، شووریکی تەکمەران، خان حەسار، مەلا باقر، شووریکی زیارەت، خانلۆق، ڤەرەقی عەبد ئاباد، خەدەر، ڤارک عەلی خان، خەتاب، کەلاّتێ هەندەسی فازلّ، چەشمە دووزان،گارزوو، دەریالاّ، چەکلاّنلوو، گەنج ئاباد، سەرچەشمە، چوکانلوو، گوگلّی دۆلّوو، پیر شەهید، لووجلّی رەزم ئاباد، تەبەرانی سوفلا ، محەمەد عەلی خان رەزا ئاباد، تۆرک، مەرزەق ئاباد، زیارەت، تەقی ئاباد، قولّ جاخ، سورخ روو، تەسنۆڤان، قەلاّیچە، سەردار ئاباد، تۆپکانلوو، قەلّەیزوو، سەککە، توورە، قوردانلوو، سەنگچین، توکوور، قوری داریەند، سەریک ئاباد، بۆرزوو، قولاّنلووی بالاّ، حەسەن ئاباد، (تەکمەران) بۆز ئاباد، قولاّنلووی پاین، حەسەن ئاباد (زەڤارەم)، بولّگانی سوفلا، ڤاڤینانلوو، حەساری پەهلّەوانلوو، بولّگانی عولیا، کارخانەی قەند، حەساری دەڤین، بزەی زەینەلّ بێگ، کەلاّتێ توکانلوو، حەساری مووسا بێگ، بێگ، ئەمان ئاباد، حەساری نامە، بێگی توکوور، ئەمیر ئاباد، حەیدەر ئاباد، بەیگان، ئەمیرانلوو، بورج

ح / شەهرستانی فاروج
شوێن: باکووری رۆژهەلاّتی خۆراسان
ناوەندی شەهرستان: فاروج
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٦٨٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ١٠

کۆرە تەپە، بام، جەهان ئاباد، دەریەندی ئەسفەجیر، کوورانی کوردەمە، جەعفەر ئاباد، خابوشان، حەساری ئەندەف، تەرقی، ئاقبای

ت / شەهرستانی قووچان
شوێن: باکووری خۆراسانی رەزەوی
ناوەندی شەهرستان: قووچان
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ١٨٠٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ٢٢٠

ئاقەخ، شەهری کۆن، ئاسیبەلانێ، یادەگار، شێخکانلوو، ئاغا لوتفعەلی، یەدەک، شیرزان، ئالّەشلوو، یوسف ئاباد، شیرغان، ئالّخاس زووخانە، تەبەریان، ئەبر ئاباد، سولّتانی زیرابە، تەراقییەی کورد، فەرغانەی سوفلا شۆرەکی تۆپکانلو، عەلی محەمەد، فەرغانەی شاهراه، تەڤیلّ، ئابجەهان، فەرغانەی کۆن، عیمارەت، خەلاجلوو، ڤاچکانلوو، فەتح ئاباد، خومارتاش، قەلاّی موشەڕەف، نوور محەمەد، خاجەها، قەلاّی کەمەر، ئارچین ئاباد، خوکانلوو، قەیتاقی، ئاقمەزار، داسەنجانێ کوردییە، کەچلاّنلوو، ئاق کەهریز، دادە خان، کورەکانلوو، ئەلّلاّهیان، زادگ، موحەممەد ئیمام قولی، زەرتانلوو، گولّ ئەحمەد بێگ، ئیمام وێردی خان، زینداتلوو، گەدەگانلوو، ئینجە سابلاّغ، زویاران، مەقرەنقاه، ئینجە شاهباز، زەیدانلوو ، ماگجی، ئینجە کیکانلوو، زیگانلوو، مەلەڤانلوو، بادخور، سەلامفووج، میر فەزلولّلاّ، بورجی کارداش، سەرانێ، میلانلووی سوفلا، پایکۆتەلّ، سەرداب، میلانلووی عولیا پێرو ئاباد، سولەیمان ئاباد ، داماتلوو، پیرانلوو، سەرگونبەد، نیقاب، شەهرەکی جەڤانلوو، حەسار، نەغدوو، جانان، هەمزەکانلووی بالاّ، نییەت چەران، هەمزەکانلووی پاین، والی ئاباد چوتلی، خەرسەکانلوو، هەشت مۆری، حەیدەر ئاباد، خوڕەم ئاباد، یارم گونبەد، خەبکانلوو، تیتکانلوو، یەنگی قەلاّی عولیا، دەرانلوو، جەرتوودە، کەلاّتێ نەوروزی، شادابە، جەعفەر ئاباد، گولّمەکان، ئیراقی، جەنگاه، کەڤاکی قەرەتەپە، جووزان، کورکانلووی سوفلا، قەرەچاه، چەپانلوو، کورکانلووی عولیا قشلاّخ، چەرکاخنە، کۆنە فەرود، قەلاّی عەباس، چەرمە، کەدوگانلوو، کەلاّتێ ئەحمەد، چەری، گەزکوو، چاهێ جەعفەرزادە، چوکانلوو، گونبەد جاخ، چاهێ حاجی عیسمەتی، حاجی تەقی، محەمەد دۆلّوو، چاهێ رەزا ئاباد، حاجی کاهوو، محەمەد رەزا خان، چاهێ غولاّم حوسەینی ئەژدەری پیر عەلی، مەردکانلوو چاهێ موقەددەم، پیرودانلوو، قەلاّیێ بێگ، چەهارباغێ جەدید، پیرە، قەلاّیێ حەسەن، حەسەن ئاباد، تەخت، قەلاّیێ سەفا، حەساری ئەلّلاّوێردی، تەرانلوو، قەلاّیێ والی، خەیر ئاباد، تەرنیک، قۆلّهەقی عولی، خەیر ئاباد (دووغایی)، بورجی زەیدانلوو، قوشخانەی سوفلا، فیلاب، بەردەر، کاکلّیقەلاّیێ کەماکلوو، بەرزەل ئاباد، کەلاّتی بالی، قەرەجاغی قەهرەمانلوو، بەرزەلاّتێ سوفلا، کەلاّتێ جەعفەر ئاباد، قەرجاغە، بەرزەلاّتێ عولیا، کەلاّتێ رەحمانیان، قەلقەل، بەرگەرد، کەلاّتێ زەمان، قەرجاغە (خارک)، بەگەر، کەلاّتێ سیاه دەشت، قەرەچەشمە ، بەڤانلوو، کەلاّتێی شاه محەمەد، قەرەگۆل، بیبەهرە، کەلاّتێی شاه میر، سیسبەرانلووی سوفلا، پەلّکانلووی سوفلا، کەلاّتێی ئەزەرعەلی، سیسبەرانلووی عولیا، پەلّکانلووی عولیا، کەلاّتێی ئەزەرمحەمەد، سینگەلێی شوور، کەلاّتێی چەمبەر خان، ئیستەرخی، سینگەلێی شیرین، کەلاّتێی حەسەن رەزایی ئینجی خان شەمخالّ، کەلاّتێی رەزا، بیداقی پاین، شۆخ، ئاباد، کەلاّتێی سالاری، کادگۆلّ بای، شەهرانلوو، کەلاّتێ مەلا محەمەد قولیخانی قوشخانەی عولیا، دەریادم، کەلاتی مەهدەویان، کەتلەر، دەریەندی،گەبر ئاباد، ئەندەرزێ، دوو ئاب، گوورەخۆر، نەبابید، دەولّەتخانە، لوولوو، ئیمام مورشید، دولّدانلوو، مۆتۆری حاجی پەناهی، ئوورتە چەشمە، دۆلّوو، مۆتۆری حاجی حەسەنی حەمیدەللاّهی، ئوغازێ تاز، رۆستەم ئاباد، مۆتۆری حاجی حەیدەری ئیبراهیمی، ئیزمانی بالاّ، رەشڤانلوو (مایون)، مۆتۆری سەرهەنگ تەهماسبی، ئیزمانی پاین، رەزا ئابادی ئاستانە رەزا،میر ئاباد، باغ مەحەل، ریزە

ک / شەهرستانی کەلاّت
شوێن: باکووری خۆراسانی رەزەوی
ناوەندی شەهرستان: کەلاّت
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٤٠٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ٢٠

لاینی کۆن، پۆلّ گەرد، کەرناڤەی شیرین، لاینی نوو، تیرەگان، قزلّقی، رەبات، چەرەم، کەهلاب، رەجەب ئاباد، چەرەمی نوو، کەریم ئاباد، عەزیز ئاباد، چەهار راه، سەنگی دیڤار ئەسەد ئاباد، حاجی ئاباد، چنار، بابا رەمەزان، خاکستەر

ل / شەهرستانی مانە - سەمەڵقان
شوێن: باکووری ڕۆژئاوای خۆراسان
ناوەندی شەهرستان: ئەشخانە
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٩٥٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ٦٢

ئاقمەزار، بورجی زەنگانگو، کەلاتی
ئەخدوجان
ئیسلام ئاباد، پیشقەڵا، کەلایەن، ڕوسالەت، جۆزەک، کیکانلوو، زەرد، چەخماقلوو، قەڵای بەریەر، زەمان سۆفی، چەمەنبید، قەڵەندەر تەپە، زەبیەی عولیا، حەسەن ئاباد، کەشک ئاباد، شەشخانە، حەیدەر ئاباد، کەلاتی چنار
میهر ئابادی خاوەر، خورەمدەی شەرقی، کەلاتی کەشی، شەهرئابادی کورد
، قەرەچای، کەلاتە قەموو، شیر ئاباد، قەرەکانلوو، کەلاتە کالیمانی، عەزیز ئاباد، قەسری، گەرماب، ئیشق ئاباد، شیرین دەرە، گەرمەک، قادی، عەلی ئاباد، گاز ئاباد، قەرە ئاغاجی سەریەند، ڕەحیم داد، مەلا حەسەن، قەرە ئاغاجی پاین، حەشرگاە، مەهمانەک، قەرە موسەڵلا، چەشمەگاە، نەجەف، قەشتیی شاپورخان، تازە قەڵا، هاڤەرد، قەشتیی موعاون، تەپپە، ئوستاد، کەریک، تەختمیش، بازاڕی قارناس
کەشانەک، تاقەچنار، ئاقچە، کەلاتی ئازادگان، تۆپ چنار، ئیسپاخوو

م / شەهرستانی مەشهەد
شوێن: باکووری خۆراسانی ڕەزەوی
ناوەندی شەهرستان: مەشهەد
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٣٠٠٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ١

مێرگوزار

ن / شەهرستانی نەیشابوور (نیشابوور)
شوێن: سەنتەری خۆراسانی ڕەزەوی
ناوەندی شەهرستان: نەیشابوور
ژمارەی دانیشتوان: نزیکەی ٥٠٠٠٠
ژمارەی گوندی کوردنشین: ١٨

نوو ئومیدی، نەسر ئاباد، سوورەندە، سەرگەریک، ئەندەراب، زوڵ ئاباد، شەبیان، پیرە شەهباز، ئیشق ئاباد، کەلاتیی بوجنوو، تەختی مەسجید، فازڵ ئاباد، کەلاتیی ڕەزا خان، چەهار گوشلی، حوسەین ئاباد، کەلاتیی محەمەد جان، گۆدار، زەرەندە

بە وردبوونەوە لەم لیستانە دەبینین کەوا زۆربەی زۆری گوندە کوردنشینەکان لە باکووری خۆراساندا چڕبوونەتەوە بە تایبەتی لە هەردوو شەهرستانی قووچان (٢٢١ گوند) و بوجنورد (١٢٢ گوند)، بەڵام مەشهەد و توربەتی جەم هەر یەکە تاقە دانەیەک گوندی کوردنشینیان تێدایە.

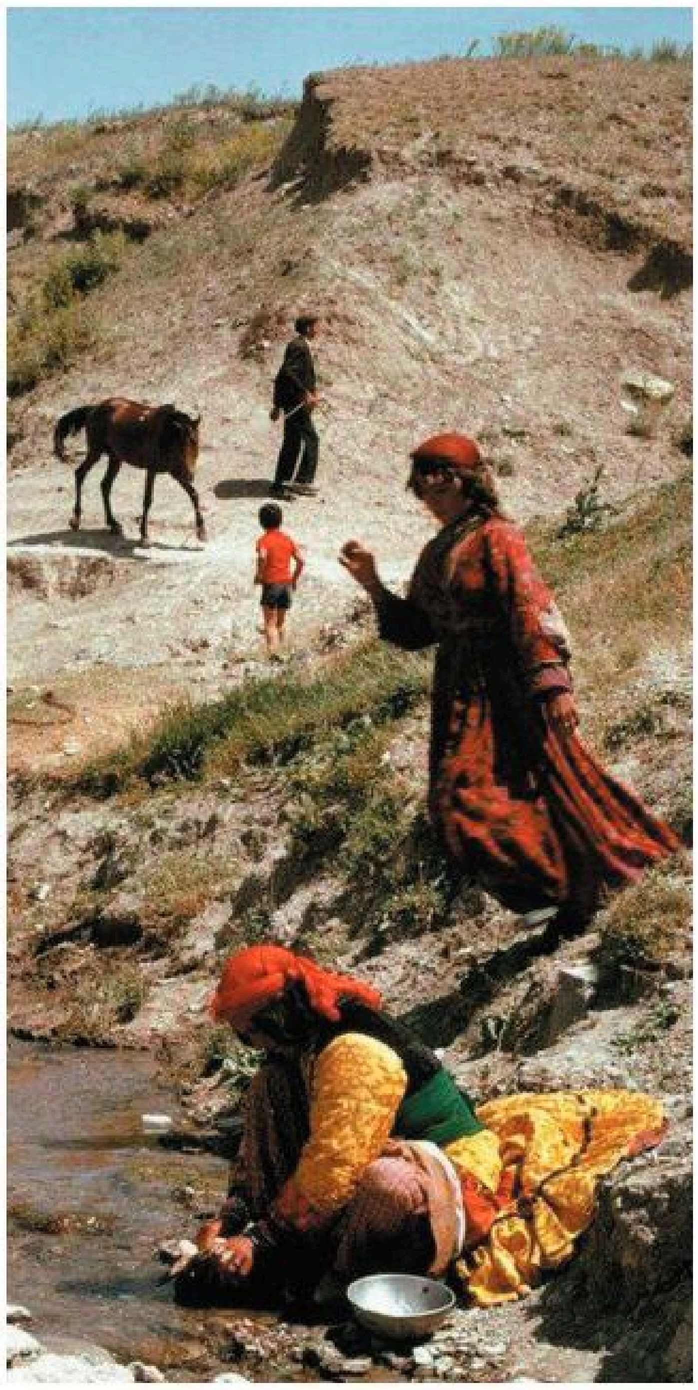

پەراوێز:

• لێرەدا نوسەر، هەرچەندە ئێرانییە، بەڵام بە حوکمی ئەوەی مامۆستا یان توێژەرە لە زانکۆی یەریڤان و پێموایە نیشتەجێی ئەرمینیاشە، بە شێوەیەک لە شێوەکان کەوتووەتە ژێر کاریگەریی توێژەر و مێژوونوسە ناسیۆنالیستەکانی ئەرمەنەوە و وەک ئەوان ئەرمینیای ڕۆژئاوا، واتە بەشەکەی تورکیا یان ئەنەدۆڵی ڕۆژهەڵات، تەنها بە خاکی ئەرمینیا دەزانێت، لە کاتێکدا کە وڵاتی تێکەڵەی کورد و ئەرمەن بووە و بگرە کورد زۆرینەی ڕەها بووە تێیدا لە پێش قڕکردن و جینۆساید کردنی ئەرمەنیشدا لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە و سەرەتاکانی سەدەی بیستدا. بڕوانە کتێبەکەی د. هۆگر تاهیر تۆفیق (الکرد والمسالە الآرمنیە ١٨٧٧ – ١٩٢٠، چاپی دار ئاراس و دار الفارابی، ساڵی ٢٠١٤)، هەروەها بڕوانە باسێکی ئێمە بە ناونیشانی "جینۆسایدی ئەرمەن و ڕۆڵی کورد تێیدا"، بنکەی چاپەمەنیی چاودێر، سلێمانی، ساڵی ٢٠١٤ – وەرگێر.

** زۆربەی سەرچاوەکان زازا بە کورد لە قەڵەم دەدەن و زۆرینەی زازاش خۆیان بە کورد دادەنێن بە تایبەتی لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا، هەرچەندە ئەمانیش وەک کوردبوونی لوڕ لە ئێراندا تا ئێستا هەر مشتومڕی زۆری لەسەرە – وەرگێڕ.

١ – وەرگێراو لە پ. سایکس، "مێژووی وڵاتی فارس The History of Persia"، بەرگی ٢، لەندەن، ١٩٥١، ل ٣٢٣ – ٣٢٤، (بە ئینگلیزی).

٢ – بڕوانە ف. ف. بارتۆڵد "سترۆیکۆ جیۆگرافیچسکی ئۆبزۆر ئیرانا"، بە هەمان شێوە، سۆچینینیا، بەرگی ٧، مۆسکۆ، ١٩٧١، ل ١٠٥ – ١٠٦، (بە ڕووسی).

٣ – بۆ وردەکاری، بڕوانە گ. ئەساتریان "کورد و ئەرمەن Kurdish and Armenian" لە گۆڤاری "ئێران و قەوقاز Iran and Caucasus " دا (بەم زوانە).

٤ - وەرگیراو لە ئەساتریان، هەمان سەرچاوەی پێشوو. هەروەها ئی. ئی. سوکەرمان، "خۆراسانسکی کرمانجی. ئیسلیدۆڤانی ئی تێکستی"، مۆسکۆ، ١٩٨٦.

٥ – "شەرەفنامە و مێژووی کورد"، لە لایەن میر شەرەفخانی بەدلیسی، سانت پیترسبورگ، ١٨٦٢، ل ١٦٢ – ١٧٥، (بە فەرەنسی).

٦ – بڕوانە گ. س ئێریڤانیان Patmutiwn Carsanjagi hyoc"، بەیروت، ١٩٥٣. هەروەها بڕوانە D. Butyka "Das ehemalige Vilajet Dersim" لە گۆڤاری "Mitteilungen der kais Konigl. Geographisehen Gesellchaft in Wien"، ٣٥ Band (١٨٩٢)، ١٠٩ ff.

٧ - وەرگێراو لە پ. لێرخ، "ئیزسلیدۆڤانیا ئۆب ئیرانسکیخ کورداخ ئیخ پرێدکاخ، سیڤەرنیخ خالدیاخ"، SPb. I. kn.، ١٨٥٦: ٨٩، (بە ڕووسی).

٨ – شەرەفنامە ...، هەمان سەرچاوەی پێشوو. هەروەها بڕوانە: مارتن ڤان بروونەسن، "ئاغا و شێخ و دەوڵەت، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و سیاسیی کوردستان Agha, Shaikh and State: The social and Political Structures of "، لەندەن – نیوجێرسی، ١٩٩٢، ل ١٢٤ – ١٣٥، (بە ئینگلیزی).

٩ - مارتن ڤان بروونەسن، هەمان سەرچاوە، ل ١٣٤.

١٠ – وەرگیراوە لە "هر گاه در میانەیە اکراد ڤیلایەتی کوردستان مذکور سازند، موراد از چمشگزک هست" (شەرەفنامە ...، هەمان سەرچاوە، ل ١٦٣، بە فارسی).

١١ - بڕوانە لێرخ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕەکانی ٦٧، ٧٠، ٧٢، ٧٣، ٨٧، ٨٩، ٩٠؛ هەروەها دەبلیو. سپۆتیشوود W. Spottiswoode، "نەخشەی خێڵ و هۆزەکانی باکووری کوردستان Sketch of Tribes of Northern Kurdistan" لە گۆڤاری Transactions of Ethnological Society of London بەرگی ٢ (١٨٦٣)، ل ٢٤٤ – ٢٤٥. هەروەها مارک سایکس، "هۆزە کوردەکانی ئیمپراتۆریتی عوسمانی The Kurdish Tribes of Ottoman Empire " لە گۆڤاری ئینستیتیوتی شاهانەی مرۆڤناسی (ئەنترۆپۆلۆجی) ی بەریتانیای مەزن و ئێرلەندا The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland، vol. ٣٨ (١٩٠٨): ٤٥٧، ٤٦٧، ٤٧٠، ٤٧٦، ٤٧٧.

١٢ – ع. میرنیا، "ئیلهایێ و تایفەهای عەشایەری کوردی ئێران"، مەشهەد، ١٣٦٨ / ١٩٨٩، ل ٦٦ – ٦٧. (بە فارسی).

١٣ – مارتن ڤان بروونەسن، هەمان سەرچاوە، ل ١٠٩ – ١١٥.

١٤ – بڕوانە لێرخ، هەمان سەرچاوە، ل ١١٩ – ١٢٠. هەروەها ک. تەوەحودی، "حەرەکەتی تاریخییەی کورد با خۆراسان"، مەشهەد، ١٣٧١ / ١٩٩٢. هەروەها ع. میرنیا، هەمان سەرچاوە، ل ١١١ – ١٤٨. هەروەها هەمان نوسەر "ئیلات و تایفەهایی درگز"، مەشهەد، ١٣٧١/ ١٩٨٢ و "ئیلهایێ و تایفەهای عەشایەری خۆراسان"، مەشهەد، ١٣٦٩ / ١٩٩٠. هەروەها ئێم. ئێچ. پاپولی یەزدی "Le nomadism le north du Khorasan"، (بە فارسی و فەرەنسی)، پاریس – تاران، ١٩٩١، ل ٧٦ – ٩٣. هەروەها ر. شاکری، "اتراکنامە، تاریخی جامیعی قوچان"، تاران، ١٣٦٥ / ١٩٨٥، ل ٥٤ – ٥٨. ح. بیهتوویی، "کورد و پەراکەندەگی او در ایران زمین"، تاران، ١٣٧٧/ ١٩٩٨، ل ٨٧ – ٩٢. هەروەها ع. ع. مادیح "نەیشابوور و ئیستراتیجییەی توسیعە"، بەرگی ١، مەشهەد، ١٣٨٥ / ٢٠٠٦، بە هەمان شێوە "کەرەستە مەیدانییەکان Field Materials "، (٢٠٠١ – ٢٠٠٦)، تاد.

١٥ – خێوەتی ڕەش (مەبەستی دەوارە – و) شێوازێکی باوی نیشتەجێی کاتییە لە نێو دانیشتوانی کۆچەری ئێراندا. ئەمە بە عادەت پێیدەوترێت سیاە چادور Syah - Chador، هەرچەندە هەندێک ناوی هاوشێوەی تریشی هەیە وەک مەلەگا melega لە لوڕستان (بڕوانە ئێڵ. ئێدڵبێرگ "نیشتەجێبوونی وەرزیی جوتیاران لە باکووری ڕۆژئاوای لوڕستاندا Seasonal Dwellings of Farmers in North – Western Luristan"، Folk، vol. ٨ – ٩، Kobenhavn، ١٩٦٦ / ٦٧: ٢٨٤ ff). یان کۆنێ ڕەش Kone rash – لە نێو کوردە کرمانجی زمانەکانی میسۆپۆتامیا و ڕۆژهەڵاتی ئەنەدۆڵدا، تاد.

١٦ - لە ناوچەکەدا ناوە کوردییەکەی سێڤخەسوور – موراد خانی پێدەوترێت.